

ΝΕΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΑΠΑΡΕΜΦΑΤΟΥ
ΣΤΙΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

BRIAN D. JOSEPH

The well-known and oft-cited convergence among the Balkan languages with respect to the near or complete loss of the infinitive is reexamined here. The standard handbook accounts (e.g. Sandfeld 1930, Schaller 1975, Solta 1980) of this Balkan phenomenon are shown to be deficient in three ways: the facts from each language are vastly oversimplified, the convergence is all that is stressed even though there are significant divergences among the languages on this point, and finally the causes of the developments with the infinitive throughout the Balkans are not fully elaborated.

For instance, the handbooks generally overlook the existence of forms like *γράφει* in Modern Greek which occur in the perfect tense with 'have' (e.g. *έχω γράψει* 'I have written'). This formation is fully productive and continues the Ancient Greek and Medieval Greek infinitive (*γράφει*, from Medl. Grk. *γράφειν*, an analogical replacement for Anc. Grk. *γράφαι*). While noteworthy as a productive continuation of the earlier infinitive, such forms though seem not to require a *category* "infinitive" for the modern language since they are of such limited function in the grammar overall. Thus despite *γράφει* (etc.), Modern Greek really does lack an infinitive, as the handbooks indicate. This more detailed examination, though, allows for the determination of the dating of the loss of the category infinitive in Greek, i.e. the point at which forms like *γράφει* came to be restricted to use only in the perfect tense.

Furthermore, it can be shown that the Balkan languages diverge with regard to the infinitive in one important way. In particular, Albanian has undergone a revival of the category infinitive, thus running counter to the general Balkan trend, and it can also be demonstrated that Medieval Greek as well experienced a similar but short-lived functional and formal renewal of the category infinitive.

Finally, the extreme positions generally taken in discussions of the causes of the loss of the infinitive – language-external causes (language contact) on one end and language-internal independent developments on the other – are shown each to miss some crucial aspect of causation. A more synthetic view, utilizing a combination of internal developments within each language and the effects of language contact, is advocated here. Among other benefits, this account allows for divergences such as found with the revival of the infinitive in Albanian and Medieval Greek.

Είναι πολύ γνωστό ότι οι Ινδο-ευρωπαϊκές γλώσσες της χερσονήσου του Αίμου (δηλαδή τα ελληνικά, τα αλβανικά, τα βουλγαρικά, τα μακεδονικά (σλαβικά), τα

σερβικά, και τα ρουμανικά) δείχνουν όλες μερικές ομοιότητες στη γραμματική τους που δεν μπορεί να προέρχονται από την κοινή γενετική τους πηγή. Αυτή η κατάσταση έχει γεννήσει τον όρο *SPRACHBUND* ('γλωσσική ένωση') ή *CONVERGENCE AREA* ('περιοχή συγκλίσεως'). Τέτοιες ομοιότητες είναι η θέση του οριστικού άρθρου μετά το ουσιαστικό (στα αλβανικά, ρουμανικά, βουλγαρικά, μακεδονικά, και στις διαλέκτους Τόρλακ της Σερβίας, π.χ. αλβ. *mik* 'φίλος' ~ *mik-u* 'ο φίλος')· επίσης η έκφραση του μέλλοντος με ένα τύπο του ρήματος *ΘΕ-ΛΩ*, π.χ. το ελληνικό μόριο *θα* από το *θέλει να*, το βουλγαρικό *šte* και μακεδονικό *ke* από το κοινό σλαβικό ρήμα *xъeti*, το αλβανικό μελλοντικό μόριο *do* (π.χ. *do të shkruaj* 'θα γράψω'), το τρίτο πρόσωπο του ρήματος *dua* 'θέλω', το ρουμανικό μελλοντικό σύνταγμα *a voi/a vrea* 'θέλω' και άλλα.

Πολλά από αυτά τα «βαλκανικά» χαρακτηριστικά, όμως, βρίσκονται και στις μη βαλκανικές γλώσσες, π.χ. οι σκανδιναβικές γλώσσες παρουσιάζουν την ίδια θέση του άρθρου, και τα αγγλικά έχουν το ρήμα *will* (που εκφράζει τη θέληση) στην έκφραση του μέλλοντος (*I will go* = θα πάω). Έτσι, υπάρχει μεγάλο πρόβλημα στη διάκριση των γνωρισμάτων που είναι περιορισμένα στις βαλκανικές γλώσσες και τις χαρακτηρίζουν αποκλειστικά.

Ευτυχώς, υπάρχουν άλλα βαλκανικά χαρακτηριστικά που δεν βρίσκονται γενικά στις άλλες γλώσσες και γι' αυτό είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτα. Ένα τέτοιο είναι η απώλεια του απαρεμφάτου, δηλαδή υποστηρίζεται ότι οι βαλκανικές γλώσσες συμπίπτουν και συγκλίνουν ως προς την ολική ή μερική απώλεια των απαρεμφατικών τύπων. Υποστηρίζεται ότι αυτές οι γλώσσες έχουν περιορίσει τη χρήση, την παραγωγικότητα και τη μορφολογία της γραμματικής κατηγορίας ΑΠΑΡΕΜΦΑΤΟ.

Οι συνηθισμένες εξηγήσεις αυτού του φαινομένου, π.χ. ό,τι βρίσκεται στη κλασική μονογραφία του Kristen Sandfeld (1930)¹ και στα νεώτερα εγχειρίδια του Helmut Schaller (1975)² και του Georg Solta (1980)³, τονίζουν τρία πράγματα γύρω από το απαρέμφατο στις βαλκανικές γλώσσες: (α') τα βασικά δεδομένα στην καθεμιά γλώσσα, για να δείξουν ότι το απαρέμφατο έχει πραγματικά περιοριστεί σ' αυτές τις γλώσσες (β') τη σύγκλιση που δείχνουν οι γλώσσες σ' αυτό το χαρακτηριστικό, ώστε να μπορεί να χαρακτηριστεί σαν γνήσιος «βαλκανισμός» (γ') την αιτία του φαινομένου αυτού.

Αυτή η εξήγηση της απώλειας του απαρεμφάτου στις βαλκανικές γλώσσες, όμως, μπορεί να αμφισβητηθεί ιδιαίτερα σε σχέση με τα τρία παραπάνω σημεία. Συγκεκριμένα, όταν εξετασθούν κριτικά αυτά τα σημεία, μπορεί να ειπωθεί ότι: (α') τα βασικά δεδομένα στα εγχειρίδια είναι ιδιαίτερα υπεραπλοποιημένα (β') αν και τονίζουν την σύγκλιση, στην πραγματικότητα υπάρχουν πολλές αποκλίσεις με-

¹ Kr. Sandfeld. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion. 1930.

² H. Schaller. *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. 1975.

³ G. Solta. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

ταξύ αυτών των γλωσσών στο σημείο αυτό (γ') η αιτία της απώλειας του απαρέμφατου είναι πολύ πιο περίπλοκη από αυτή που δίνεται συνήθως.

Πρώτα πρώτα τα δεδομένα όπως συνήθως δίνονται στα εγχειρίδια: το απαρέμφατο απουσιάζει εντελώς σήμερα στα ελληνικά, δεν υπάρχει απαρέμφατο στα αλβανικά με την Ινδο-ευρωπαϊκή έννοια του όρου, ιδιαίτερα στη νότια διάλεκτο, την Τοσκ, στα βουλγαρικά η χρήση του απαρέμφατου περιορίζεται στα ρήματα *moga* 'μπορεί', *smea* 'τολμάει', *stiga* 'αρκεί', και *pedej(ite)* 'μη!' (σε αρνητική προστακτική), στα σερβικά, σ' άλλες διαλέκτους βρίσκεται το απαρέμφατο και σ' άλλες, αυτές που ονομάζονται Τόρλακ, όχι, και στα ρουμανικά υπάρχει απαρέμφατο κυρίως στη σωστή γλώσσα, αλλά δεν είναι κοινό.

Αυτά τα δεδομένα είναι σωστά, βέβαια, αλλά φαίνεται ότι είναι κάπως υπεραπλοποιημένα και, όταν εξετασθούν οι λεπτομέρειες, προκύπτει κάτι διαφορετικό από ό,τι λένε τα εγχειρίδια.

Παραδείγματος χάριν, είναι βέβαιο ότι τα νέα ελληνικά δεν έχουν απαρέμφατο όπως τα αρχαία ελληνικά ή έστω όπως μιά γλώσσα σαν τα αγγλικά. Αλλά, υπάρχουν τύποι που μπορούν ίσως να θεωρηθούν απαρέμφατο και που ονομάζονται έτσι σε μερικές περιγραφές της ελληνικής — οι τύποι αυτοί είναι το δεύτερο μέρος του παρακειμένου και υπερσυντελικού, δηλαδή το *γράφει* στο *έχω γράψει*, το *σκοτωθεί* στο *έχουν σκοτωθεί* κλπ. Αυτοί οι τύποι είναι άκλιτοι, δηλαδή είναι τυπικά σαν απαρέμφατα, και προέρχονται από γνήσια απαρέμφατα της μεσαιωνικής ελληνικής (*γράφει(ν)* / *σκοτωθῆν(αι)*) και ακόμα παλαιότερα (αρχ. ελλ. *γράφαι*, π.χ.). Επίσης, από λειτουργική άποψη, είναι συμπληρώματα ενός ρήματος, δηλαδή του *έχω*, όπως το απαρέμφατο σε μια γλώσσα σαν τα αγγλικά. Τελικά, αυτός ο τύπος είναι παραγωγικός, δηλαδή μπορεί να σχηματισθεί σχεδόν για κάθε ρήμα στη γλώσσα. Παρ' όλα αυτά, είναι σωστό ότι δεν έχει η ελληνική την κατηγορία του απαρέμφατου — γιατί; Φαίνεται ότι η γραμματική της νέας ελληνικής δεν έχει (και δεν πρέπει να έχει) τέτοια κατηγορία επειδή ο τύπος του *γράφει* (το «ψευδο-απαρέμφατο», ας πούμε) δεν έχει καμιά άλλη λειτουργία στα νέα ελληνικά εκτός από τη χρήση του στον παρακειμένο, υπερσυντελικό, και συντελικό του μέλλοντος. Γι' αυτό, δεν αξίζει τον κόπο, ας πούμε, να δημιουργηθεί μια τέτοια κατηγορία στη γραμματική, επειδή δεν θα κερδηθεί έτσι καμμιά γενίκευση, δεν θα κερδίσει κανείς τίποτε στη περιγραφή του. Κάθε τι που μπορεί κανείς να κάνει με μια κατηγορία ΑΠΑΡΕΜΦΑΤΟ, μπορεί να το κάνει και με την κατηγορία ΣΥΝΤΕΛΙΚΟ ΜΟΡΦΗΜΑ⁴.

Έτσι αν και το συμπέρασμα αυτό ότι το απαρέμφατο απουσιάζει στα νέα ελληνικά δεν αλλάζει, ωστόσο κερδήθηκε κάτι από μια τέτοια πιο λεπτομερειακή ανάλυση του ζητήματος του απαρέμφατου στα ελληνικά, δηλαδή, φανερώθηκε πώς να αποφασίζει κανείς πότε χάθηκε αυτή η κατηγορία από τη γλώσσα. Τα μεσαιωνικά

⁴ Κατά τη γνώμη μου, το *γράφει* μπορεί να θεωρηθεί «αοριστική μετοχή», όπως το θεωρεί ο R. Hesse (*Syntax of the Modern Greek Verbal System. The Use of the Forms, Particularly in combination with tha and na*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press. 1980), γιατί έτσι συμπληρώνει τον άδειο τόπο στις αντιθέσεις του ποιού ενεργείας [= 'aspectual oppositions'] (π.χ. γράφω: γράφα, έγραφα, γράφε! : γράψε!, γράφοντας : γράψει, γραφόμενος: γραφτεί).

ελληνικά, μέχρι το δέκατο πέμπτο ή δέκατο έκτο αιώνα περίπου είχαν τύπους όπως γράφει και σκοτωθεί σε πολλές χρήσεις, δηλαδή με το έχω για να σχηματίσουν τον παρακείμενο κλπ., με το θέλω για να σχηματίσουν μια από τις μεσαιωνικές εκφράσεις του μέλλοντος (π.χ. θέλω γράψει(ν), θέλεις γράψει(ν), κλπ.), προαιρετικά με τα ρήματα (η)μπορώ, αρχίζω/αρχάζω, και μερικά άλλα (τολμώ, π.χ.), όπως βρίσκονται στο *Χρονικόν τοῦ Μορέως*, π.χ., και τελικά στο σύνταγμα που μπορεί να ονομασθεί «χρονικό ή περιστασιακό απαρέμφατο», π.χ. κ' εγώ, τὸ ακούσει το, εὐτὸς εθλίβηκα τοσούτως (*Χρον. Μορ.* 6066), δηλαδή «όταν το άκουσα, ...». Για αυτές τις χρήσεις, αξίζει να θεωρηθεί σαν δεδομένη η κατηγορία του απαρεμφάτου, επειδή υπάρχει μια πραγματική γενίκευση που μπορεί να τη συλλάβει κανείς — δηλαδή ο ίδιος τύπος που χρησιμοποιείται στην έκφραση του χρονικού επιρρήματος, παραδείγματος χάριν, χρησιμοποιείται και στην έκφραση του μέλλοντος, με το ρήμα (η)μπορώ, κλπ. Αν η γραμματική διαθέτει την κατηγορία του απαρεμφάτου για αυτές τις χρήσεις, τότε κερδήθηκε η γενίκευση — αλλιώς, πρέπει να έχει ένα κατάλογο τῶν τύπων για την καθεμιά χρήση, χωρίς να υπάγονται σε καμιά γενίκευση. Όταν έχει το απαρέμφατο μόνο μια χρήση, δηλαδή όταν περιορίστηκε μόνο στον παρακείμενο, όπως έγινε στο τέλος περίπου του δεκάτου εβδόμου αιώνα, τότε δεν υπάρχει ανάγκη για μια τέτοια κατηγορία, επειδή δεν υπάρχει τέτοια γενίκευση.

Έτσι, αυτή η λεπτομερειακή ανάλυση τῶν δεδομένων που αφορούν το απαρέμφατο στα ελληνικά δίνει μια εικόνα λίγο διαφορετική από ό,τι προκύπτει από τα εγχειρίδια, ιδιαίτερα στο ζήτημα του απαρεμφάτου στις τελευταίες φάσεις της ελληνικής πριν τα νέα ελληνικά.

Η ίδια κατάσταση υπάρχει στα σερβικά και στα αλβανικά, δηλαδή τα εγχειρίδια δεν δίνουν όλες τις σχετικές λεπτομέρειες. Στα σερβικά, παραδείγματος χάριν, υποστηρίζεται ότι η απώλεια του απαρεμφάτου περιορίζεται γενικά στις διαλέκτους της νοτιο-ανατολικής Σερβίας (δηλαδή τις διαλέκτους Τόρλακ) και η διαδικασία απώλειας συνεχίζεται τώρα στις άλλες διαλέκτους, ειδικά αυτές που είναι πιο ανατολικές, παραδείγματος χάριν, στη διάλεκτο του Βελιγραδίου. Αλλά, αυτό που δεν λένε τα εγχειρίδια είναι ότι η απώλεια στις Τόρλακ διαλέκτους είναι σχετικά παλιά και έγινε τουλάχιστον στο δέκατο πέμπτο ή δέκατο έκτο αιώνα ενώ η διαδικασία απώλειας στο Βελιγράδι συνεχίζεται ακόμα και σήμερα. Αυτό σημαίνει ότι δεν πρέπει το ένα φαινόμενο — όπως βρίσκεται στις διαλέκτους Τόρλακ — να έχει καμιά σχέση με το άλλο στη διάλεκτο του Βελιγραδίου. Αν λάβει κανείς επίσης υπ' όψη το γεγονός ότι γενικά η διάλεκτος του Βελιγραδίου δεν δείχνει πολλά βαλκανικά χαρακτηριστικά, ενώ αυτά εμφανίζονται στις διαλέκτους Τόρλακ, πρέπει τότε να πει ότι η σημερινή κατάσταση του απαρεμφάτου στη διάλεκτο του Βελιγραδίου πιθανόν να μην έχει σχέση με τη γενική βαλκανική κατάσταση παρ' όλα όσα λένε τα εγχειρίδια.

Όσο για τα αλβανικά, η άποψη που εμφανίζεται συνήθως είναι ότι δεν υπάρχει πραγματικό απαρέμφατο στη γλώσσα. Αναγνωρίζεται ότι υπάρχουν τύποι στις δύο διαλέκτους, τη Γεγκ και την Τοσκ, που μπορούν να θεωρηθούν ως απαρέμφατα, δηλαδή τύποι όπως *me bā* από *běj* 'κάνω' στη Γεγκ και *për të bërë* στην Τοσκ. Αυτοί οι τύποι, όμως, είναι δευτερογενείς, κατά την άποψη που επικρατεί, και επειδή είναι δευτερογενείς, πρέπει κάποτε να χάθηκε το απαρέμφατο στα αλβανικά.

Το πρόβλημα, όμως, μ' αυτή την άποψη είναι ότι δεν είναι βέβαιο πως αυτοί οι απαρεμφατικοί τύποι στα αλβανικά είναι εντελώς δευτερογενείς, επειδή το ρηματικό μέρος των τύπων αυτών, π.χ. Γεγκ *bā*, Τοσκ *bërë*, μπορεί να προέλθει από την αιτιατική ενός Ινδο-ευρωπαϊκού τύπου με κατάληξη **-no-m*, το ίδιο που έδωσε το γερμανικό απαρέμφατο, π.χ. το γοτθικό *bairan* από **bhero-no-m*. Έτσι, αυτοί οι αλβανικοί τύποι μπορούν να είναι κάπως παλιοί. Επιπλέον, ακόμα και αν είναι πραγματικά δευτερογενείς, αυτό το γεγονός δεν σημαίνει ότι πρέπει να χάθηκε κάποτε στο παρελθόν η κατηγορία του απαρεμφάτου. Αν χάθηκε η κατηγορία, όπως στα νέα ελληνικά, είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς γιατί ξαναδημιουργήθηκε, επειδή τώρα τα αλβανικά έχουν τέτοια κατηγορία, και επίσης να καταλάβει κανείς πώς αυτό έγινε σε τόσο μικρό (για τα γλωσσικά ζητήματα) χρονικό διάστημα.

Για αυτούς τους λόγους, πρέπει να γίνει δεχτό ότι το αλβανικό απαρέμφατο περιορίστηκε κάπως, αλλά δεν χάθηκε εντελώς, δηλαδή η κατάσταση ήταν όπως και στα μεσαιωνικά ελληνικά, για την οποία έγινε λόγος παραπάνω. Στα αλβανικά, αντί να χαθεί, αυτή η κατηγορία ξαναδημιουργήθηκε, ενώ στα ελληνικά χάθηκε. Αυτή η ανάλυση σημαίνει ότι η απώλεια του απαρεμφάτου δεν προκύπτει υποχρεωτικά από μια κατάσταση όπως των μεσαιωνικών ελληνικών ή των αλβανικών.

Εν πάση περιπτώσει, τα εγχειρίδια δεν αντιμετωπίζουν τέτοια ζητήματα γύρω από τα αλβανικά, αν και είναι σημαντικά και ενδιαφέροντα.

Αυτή η πιό λεπτομερειακή ανάλυση του βαλκανικού απαρεμφάτου οδηγεί στο δεύτερο παραπάνω σημείο, επειδή δείχνει ότι υπάρχουν ορισμένες διαφορές μεταξύ των βαλκανικών γλωσσών στο θέμα του απαρεμφάτου. Παραδείγματος χάριν, στα αλβανικά έχει ξαναδημιουργηθεί η κατηγορία του απαρεμφάτου, ενώ έγινε το αντίθετο στις άλλες γλώσσες. Το περισσότερο που μπορεί να πει κανείς είναι ότι υπήρξε μια μικρή και σύντομη επανεμφάνιση στα μεσαιωνικά ελληνικά της κατηγορίας του απαρεμφάτου, αλλά δεν οδήγησε πουθενά. Δηλαδή, υπάρχουν δύο γεγονότα - το ένα τυπικό και το άλλο λειτουργικό - σχετικά με το μεσαιωνικό ελληνικό απαρέμφατο που μπορούν να ερμηνευθούν σαν ανάπτυξη της κατηγορίας του απαρεμφάτου. Το τυπικό είναι η δημιουργία ενός καινούργιου απαρεμφάτου του ρήματος «είμαι», δηλαδή ο τύπος *είσθαι/είσται* που βρίσκεται τουλάχιστον από το δωδέκατο ή δέκατο τρίτο αιώνα στις *Ασσιζες* και τους *Νόμους* της Κύπρου και που είναι πολύ κοινός στο *Χρονικό του Μορέως* του δέκατου τρίτου ή δέκατου τέταρτου αιώνα. Το λειτουργικό είναι η δημιουργία μιας καινούργιας χρήσης, το χρονικό ή περιστασιακό απαρέμφατο (π.χ. *τὸ ἀκούσει το...* παραπάνω) - αυτή η χρήση βρίσκεται πρώτα στο δέκατο αιώνα στα έργα του Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου και συνεχίζει μέχρι το δέκατο πέμπτο αιώνα⁵ - δεν συνηθιζόταν ποτέ πολύ, αλλά βρίσκεται σε τύπους που δείχνουν μια περιορισμένη παραγωγικότητα ως προς αυτή τη χρήση. Έτσι, φαίνεται ότι οι έλληνες της μεσαιωνικής εποχής προσπάθησαν να ενισχύσουν κατά κάποιο τρόπο την κατηγορία του απαρεμφάτου -

⁵ Βλέπε, π.χ. D.-C. Hesseling ("Essai historique sur l'infinitif grec", στο J. Psicharis, συντ. *Études de Philologie Néogrecque*, Paris, 1982) και E. Mihevc-Gabrovec ("L'infinitif temporel en grec du moyen-âge et en slovène", *Linguistica* 13 (1973), 219-228).

τυπικά και λειτουργικά — αλλά δεν κατάφεραν να τη σώσουν. Αυτή η περιορισμένη αναδημιουργία της κατηγορίας του απαρεμφάτου στα μεσαιωνικά ελληνικά μοιάζει λοιπόν κάπως με εκείνη των αλβανικών, αλλά με διαφορετικά αποτελέσματα.

Αυτή είναι μόνο μια από τις διαφορές: υπάρχουν κι άλλες, κάπως πιο προφανείς, οι διαφορές δηλαδή στην έκταση του περιορισμού του απαρεμφάτου και στη χρονολογία του. Όπως ειπώθηκε πιο πάνω, το απαρέμφατο δεν υπάρχει στα ελληνικά, στα ρουμανικά, όμως, υπάρχει ακόμα, αν και η χρήση του περιορίζεται. Αυτή η κατάσταση σημαίνει ότι η απώλεια ήταν πιο εκτεταμένη και επίσης πιο παλιά στα ελληνικά από ό,τι ήταν στα ρουμανικά, δηλαδή η κατάσταση είναι κάπως διαφορετική σ' αυτές τις γλώσσες.

Πρέπει να γίνει δεχτό ότι υπάρχουν τέτοιες διαφορές, αυτές που είναι κάπως σοβαρές, παραδείγματος χάριν η επανεμφάνιση του απαρεμφάτου στα αλβανικά, που είναι αντίθετη στη γενική βαλκανική τάση σχετικά με το απαρέμφατο, καθώς και αυτές που είναι λιγότερο σοβαρές, παραδείγματος χάριν η έκταση της «απώλειας». Λόγω αυτών των διαφορών, πρέπει να πει κανείς ότι οι βαλκανικές γλώσσες δείχνουν μιá απόκλιση καθώς και μιá σύγκλιση στο ζήτημα του απαρεμφάτου. Γι' αυτό, πρέπει επίσης να διερωτηθεί κανείς αν οι συγκλίσεις εξισορροπούν τις αποκλίσεις, δηλαδή υπάρχει εδώ αρκετή σύγκλιση ώστε να ειπωθεί ότι η απώλεια του απαρεμφάτου, σε κάποιο βαθμό, είναι πραγματικά βαλκανισμός;

Δυστυχώς, η απάντηση είναι δύσκολη, και το μόνο που μπορεί κανείς εδώ είναι να δώσει ένα διάγραμμα αυτών που απαιτούνται για μια οριστική απάντηση.

Από το ένα μέρος, είναι σωστό ότι κάποτε, και πρέπει να τονισθεί το «κάποτε», περιορίστηκε σ' αυτές τις γλώσσες το απαρέμφατο. Επίσης, αν και η χρονολόγηση είναι δύσκολη, για τις κεντρικές βαλκανικές γλώσσες - δηλαδή τα ελληνικά, τα μακεδονικά, τα βουλγαρικά, τα σερβικά των διαλέκτων Τόρλακ, και τα αλβανικά ιδιαίτερα τα Τοσκ - φαίνεται ότι ο περιορισμός ίσως έγινε περίπου την ίδια εποχή, το δωδέκατο με δέκατο πέμπτο αιώνα. Στα ρουμανικά, όμως, άρχισε μετά από αυτή την περίοδο, αν λάβουμε υπόψη την κατάσταση στα παλαιά ρουμανικά, δηλαδή τα κείμενα στον κώδικα βορονετσεάνο του δέκατου έκτου αιώνα, και στα βόρεια αλβανικά, δηλαδή στη διάλεκτο του Γεγκ, ίσως να μην έγινε ποτέ. Όλα αυτά σημαίνουν ότι ίσως για τις κεντρικές γλώσσες τουλάχιστον, η απώλεια του απαρεμφάτου είναι πραγματικά βαλκανισμός.

Από το άλλο μέρος, όμως, αυτό το χαρακτηριστικό εμφανίζεται διαφορετικά και ίσως ανεξάρτητα σ' αυτές τις γλώσσες, όπως ειπώθηκε, παραδείγματος χάριν, με την επαναδημιουργία της κατηγορίας του απαρεμφάτου στα νότια αλβανικά (καθώς και, με λιγότερη επιτυχία, στα μεσαιωνικά ελληνικά). Επίσης, η απώλεια αυτή του απαρεμφάτου δεν βρίσκεται μόνο στις κεντρικές γλώσσες, αφού συμβαίνει τώρα στα σερβικά του Βελιγραδίου. Από αυτές τις παρατηρήσεις, μπορεί κανείς να πει, δίκαια φαίνεται, ότι αυτές είναι οι σημαντικές διαφορές.

Το κύριο πρόβλημα εδώ φαίνεται ότι είναι το τί σημαίνει ο όρος «βαλκανισμός». Αν αναφέρεται μόνο σε κάποιο χαρακτηριστικό που έχουν όλες οι γλώσσες αυτές, χωρίς να εξετασθεί η προέλευσή του, τότε ο περιορισμός του απαρεμφάτου είναι βαλκανισμός. Αν, όμως, αυτός ο όρος σημαίνει κάτι που σ' αυτές τις γλώσσες προέρχεται από την επαφή μεταξύ τους, τότε είναι βαλκανισμός για τη μεσαιωνι-

κή εποχή, αλλά όχι για σήμερα επειδή η απώλεια του απαρεμφάτου στα σερβικά του Βελιγραδίου δεν μπορεί να οφείλεται άμεσα στις σημερινές επαφές. Τέλος, αν ο όρος «βαλκανισμός» σημαίνει ένα σημείο προς το οποίο εξελίσσονται οι γλώσσες (αυτό που είναι η υπόθεση των Ρώσων γλωσσολόγων Civ'jan και Rozenecvejg⁶, παραδείγματος χάριν), τότε η απώλεια του απαρεμφάτου δεν είναι βαλκανισμός, λόγω της κατάστασης των αλβανικών και ίσως των ρουμανικών, επειδή έχουν ακόμα την κατηγορία του απαρεμφάτου.

Όλα αυτά οδηγούν στο τρίτο σημείο, γύρω από την αιτία της απώλειας, επειδή το ζήτημα του βαλκανισμού εξαρτάται κάπως από το ζήτημα της αιτίας, όπως αναφέρεται παραπάνω στην τρίτη σημασία του όρου.

Τα εγχειρίδια και τα άρθρα γύρω από αυτό το ζήτημα λένε ή ότι έγινε από την επαφή των γλωσσών ή ότι έγινε ανεξάρτητα σε καθεμία γλώσσα. Ο Sandfeld και οι Ανδριώτης—Κουρμούλης (1968)⁷, παραδείγματος χάριν, υποστήριξαν το πρώτο (για αυτούς αιτία είναι η επίδραση της ελληνικής επάνω στις άλλες γλώσσες, αλλά υπάρχουν και άλλες υποθέσεις με βάση την επαφή, παραδείγματος χάριν, η υπόθεση του υποστρώματος), και ο Δανός γλωσσολόγος K. Togeby υποστήριξε το δεύτερο, χρησιμοποιώντας το επιχείρημα ότι πολλές από αυτές τις γλώσσες παρουσίασαν μια συγχώνευση στις καταλήξεις του απαρεμφάτου και ενός παρεμφατικού τύπου, όπως στα ελληνικά με το *γράφειν* (ΑΠΑΡ.) → *γράφει*⁸.

Κάτι λείπει, όμως, από τέτοιες ερμηνείες. Αν πει κανείς ότι η μόνη αιτία είναι η επαφή οποιουδήποτε είδους, τότε αγνοεί ότι υπάρχουν γεγονότα όπως εκείνη η συγχώνευση καταλήξεων στα ελληνικά και άλλες βαλκανικές γλώσσες, η οποία μπορούσε να δημιουργήσει τη δυνατότητα για σύγχυση μεταξύ απαρεμφατικών και παρεμφατικών τύπων. Επίσης, αν υποστηρίξει κανείς το αντίθετο, δηλαδή ότι η μόνη αιτία είναι τέτοιες αναπτύξεις που έγιναν ανεξάρτητα σε καθεμία γλώσσα, τότε εμφανίζεται τυχαίο ότι αυτές οι γλώσσες, που είναι στην ίδια γεωγραφική περιοχή, δείχνουν όλες αυτό το χαρακτηριστικό.

Γι' αυτό, φαίνεται ότι πρέπει η αιτία να είναι πιο περίπλοκη από ό,τι λένε τα εγχειρίδια, και είναι αποτέλεσμα πολλαπλών αιτιών, δηλαδή έγινε η απώλεια λόγω και της επαφής και των αναπτύξεων στην καθεμία γλώσσα. Η απώλεια του απαρεμφάτου πρέπει να άρχισε με την επαφή, αλλά συνεχίστηκε μόνο όταν η κατάσταση στην ιδιαίτερη γλώσσα την επέτρεψε. Αν και είναι δύσκολο να πει κανείς ακριβώς τι είδους κατάσταση θα την επέτρεπε, είναι φανερό ότι οι γλώσσες μπορούν να διαφέρουν σ' αυτό το σημείο. Αυτό σημαίνει ότι ίσως αυτή η διαδικασία της απώλειας σε άλλη γλώσσα είναι δυνατόν να συνεχίζεται και σε άλλη όχι. Κάτι τέτοιο μπορεί να εξηγήσει την απόκλιση των αλβανικών, επειδή, αν η αιτία είναι

⁶ T. Civ'jan. *Imja suscestitel'noe v balkanskix jazykax*. Moskva: Nauka. 1965; V. Rozenecvejg. *Linguistic Interference and Convergent Change*, The Hague: Mouton (Janua Linguarum, Series Maior, 99). 1976.

⁷ N. Ανδριώτης και Γ. Κουρμούλης. "Questions de la linguistique balkanique et l'apport de la langue grecque", *Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes VI* (Linguistique). Sofia: Académie Bulgare des Sciences, 1968. pp. 21-30.

⁸ K. Togeby. "L'infinifitif dans les langues balkaniques", *Romance Philology* 15 (1962), 221-233.

όπως υποθέσαμε εδώ, θα περιμέναμε ότι τουλάχιστον μια από τις επτά βαλκανικές γλώσσες θα απόκλινε από τις άλλες. Η απάντηση όμως στο ερώτημα γιατί είναι τα αλβανικά που απόκλιναν και όχι άλλη γλώσσα πρέπει να παραμένει ανοιχτή έως ότου ολοκληρωθεί η σχετική έρευνα.

Συμπερασματικά, ας σημειώσουμε ότι, αν και δεν βρέθηκε εδώ καμιά οριστική απάντηση στα προβλήματα του βαλκανικού απαρεμφάτου, αυτό που είναι σημαντικό είναι ότι τέθηκαν τέτοια ερωτήματα και ότι οι συνηθισμένες εξηγήσεις εξετάστηκαν ως προς την ακρίβειά τους. Έτσι προοδεύει η γλωσσική επιστήμη και έτσι, η θέση και ο ρόλος της νεοελληνικής γλώσσας στο βαλκανικό SPRACHBUND μπορούν να διευκρινισθούν. Πρέπει στο μέλλον να εξετασθούν με τον ίδιο τρόπο όλοι οι θεωρούμενοι βαλκανισμοί⁹.

Brian D. Joseph
Department of Linguistics
204 Cunz Hall
The Ohio State University
Columbus, Ohio
USA 43210

⁹ Πρέπει να ευχαριστήσω τον καλό μου φίλο Τάσο Χριστίδη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης για τη βοήθεια του στην φραστική διατύπωση αυτού του άρθρου, το οποίο αρχικά ήταν μια διάλεξη στο Σπουδαστήριο Γλωσσολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης, τον Ιούνιο 1981. Όλες οι ιδέες εδώ παρουσιάζονται με πιά εκτεταμένο τρόπο στο βιβλίο μου *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive: A Study in Areal, General, and Historical Linguistics* (Cambridge University Press, Cambridge Studies in Linguistics Supplementary Volume, 1983).